

Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus¹

LEA LAITINEN

Kieliopillistuminen on viime vuosina ollut niitä keskustelunaiheita, jotka kokoavat varsin erilaisiakin tutkijoita kirjaimellisesti saman pöydän ääreen, esim. kansainvälisiin symposiumeihin tai sektioihin kongresseissa². Ilmiötä ovat pohtineet sekä diakronistit että synkronistit, filologit, sosiolingvistit ja yleislingvistit jne. Tunnetuimpia ja tutkituimpia kieliopillistumisilmiöitä eri kielissä on ollut modaaliverbien kehitys. Myös suomen kielen ns. nesessiivi- eli välttämättömyysverbejä (esim. *täytyy, pitää, tarvitsee*), joita olen väitöskirjassani (1992) tutkinut murreaineiston pohjalta, voi tarkastella tältä kannalta.

Tässä esityksessä keskityn nesessiiviverbien mahdollisen kieliopillistumiskehityksen ensimmäiseen vaiheeseen, siihen jona koko modaalistumisprosessi olisi lähtenyt liikkeelle. Fennistit ovat nimittäin viimeisten sadan vuoden aikana kehittäneet siitä restruktuuraatiohypoteesin, johon olen työssäni ottanut kantaa. Sitä kautta pääsen myös puhumaan kieliopillistumisen mahdollisesta semanttis-pragmaattisesta motivaatiosta ja suunnasta, josta on viime aikoina esitetty mielestäni kiinnostavia, joskin aika vahvoja oletuksia. Ongelmallinen tuossa keskustelussa on erityisesti ns. subjektiivisuuden käsite.

1. Kieliopillistuminen morfosyntaktisena muutoksena

Kieliopillistumisena tutkitaan nykyisin sekä diakronisia että tavallaan myös synkronisia ilmiöitä, ja termi näyttää muutenkin kattavan yhä laajempia alueita. Ilmiön

---

¹ Artikkelel pohjautuu Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikokouksessa 12. 2. 1993 pidettyyn esitelmään.

² Ks. esim. BLS 14, TSL 19. Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella kieliopillistuminen on viime aikoina toiminut jatkokoulutuksessa väljästi yhdistävänä teemana.

tutkijoita yhdistää se, että he liikkuvat *languen* ja *parolen* raja-alueella ja tarkastelevat kielen rakenteen ja käytön välistä vuorovaikutusta. Tästä näkökulmasta eivät kieliopilliset kategoriat tai kielen ns. osa-alueet ole tiukkoja ja selvärajaisia eivätkä muutenkaan itsestään selviä. »Synkronisena»³ kieliopillistumisen tutkimuksena voi pitää ylipäänsä kieliopillisen koodauksen universaalien tai typologisten mahdollisuuksien tutkimusta. Tutkitaan sitä, mitkä kategoriat (aika, aspekti, modaalitulkinnot jne.) tavallisesti saavat tai mitkä voivat saada morfologisen tai morfosyntaktisen hahmon eri kielissä; mm. Joan Bybee (1985) on esittänyt tästä tuloksia. Jotkut selvittelevät saman otsikon alla päinvastoin sitä, mitä morfosyntaktiset rakenteet tai muodot (vaikkapa subjekti tai jokin sijamuoto) ikään kuin »kieliopillistavat» – esim. Givónin (1979: 209) näkemyksen mukaan kieliopillistuminen merkitsee diskurssin muotoutumista morfosyntaksiksi. Itsekin lähdin alun perin tutkimaan nesessiivirakenteita tällä tavoin, käyttäen termiä aika löysästi: ajattelin että niiden subjektimaisen argumentin sijanmerkinnässä – nominatiivissa ja genetiivissä –, kieliopillistuu eli saa kieliopillisen koodauksen jokin semanttinen, esim. rooli- tai modaalisemanttinen eronteko.

Perinteisimmän ja suppeimman määritelmän mukaan kieliopillistuminen on kuitenkin diakroninen termi ja merkitsee sellaista yksisuuntaista muutosta, jossa leksikaalinen elementti morfologistuu; tässä mielessä Antoine Meillet (1948 [1912]) otti sen käyttöönsä vuosisadan alussa. Nykyisin myös muut kategorian jäsenyyden vaihdokset tai funktion muutokset kuin leksikaalisesta morfologiseen suuntaan tapahtuva on luettu ilmiön piiriin. Laajasti ottaen leksikaalistuminenkin voisi tältä kannalta olla eräänlaista kieliopillistumista, vaikka sen suunta on päinvastainen kuin termin alkuperäinen sisältö edellyttäisi. Tavallisesti puhutaan kuitenkin nimenomaan jatkumosta, joka alkaa suhteellisen itsenäisistä elementeistä ja päättyy toisessa päässään syntaktisesti epäitsenäisiin, fuusioituneisiin rakenteisiin, taivutusmuotoihin, lopulta ehkä nollaan saakka; samalla niiden fonologinen status tai foneettinen muotokin usein jotenkin redusoituu. (Esim. Langacker 1990, Traugott – Heine 1991.)

Diakronisena ilmiönä kieliopillistumista on joistakin kielistä mahdollista havainnoida hyvinkin pitkältä ajalta kirjallisten dokumenttien avulla. Modaaliverbien historiassa on monissa kielissä yhteiseksi huomattu sellainen kehitys, jossa itenäiset, leksikaaliset verbit alkavat ketjuuntuessaan epäitsenäistyä ja samalla me-

³ Esim. Traugott ja Heine (1991: 1) puhuvat kieliopillistumisilmiöiden diskursiivis-pragmaattisesta *synkronisesta* tulkinnasta. Kuten Esa Itkonen SKY:n esitelmätilaisuudessa huomautti, tätä näkökulmaa olisi parempi nimittää *pankroniseksi*.

nettää verbimäisiä ominaisuuksiaan. Ne muuttuvat esim. pääverbeistä apuverbeiksi, menettävät mahdollisuutensa saada objekteja, tempusvalikoima ja persoonataivutus supistuvat ja niin edelleen.

Suomen modaaliverbien kehitystä alkuaan itsenäisistä verbeistä on murteiden ja lähisukukielten avulla kartoittanut Pauli Saukkonen (1965, 1966). Myös kullakin nesessiiviverbeistä on ollut itsenäinen leksikaalinen (tavallisesti intransitiivinen) verbi lähtökohtana. Niinpä *täytyä*-verbin taustalla on merkitys 'tulla täydeksi, kasvaa täysimääräiseksi; riittää' ja *pitää* on intransitiiviverbinä merkinnyt mm. johonkin tarttumista.⁴ Nykykielessä ne elävät edelleen myös itsenäisinä verbeinä, kuten tiedämme: käytössä on esim. *pitää jostakin* tai *jotakin*, *tarvita jotakin*, *tulla johonkin* jne. – ja itämurteissa edelleen myös ketjuuntumaton verbi *täytyä*, joka merkitsee täyttymistä tai täysimääräiseksi kasvamista.

Modaalisina verbit voi asettaa välttämättömyyden ja mahdollisuuden semantiselle asteikolle. Tapana on viime aikoina ollut erottaa kolme modaalista pääfunktioita. Ensiksikin on ns. *dynaaminen* modaalitulkinta: fyysinen mahdollisuus ja kyky tai välttämättömyys ja pakko (esimerkit 1–3), joka voi olla yhtä hyvin subjektilähtöistä kuin aiheutua ulkoisistakin olosuhteista. Modaaliverbi on silloin deskriptiivisessä funktiossa. Toinen tulkinta on *deonttinen*, puhujan tahtoa tai puheyhteisön normeja ilmaiseva luvan ja velvollisuuden merkitys, siis preskriptiivinen tulkinta (esim. 4–6). Kolmanneksi erotetaan *episteeminen*, proposition todennäköisyyttä eli puhujan uskoa, tietoa ja päätelmiä ilmaisevan mahdollisuuden ja välttämättömyyden ilmaus (esim. 7–9). Tämä modaalisemanttinen terminologia on peräisin modaalilogiikasta ja on lingvistiikan tarpeisiin muunneltuna jo varsin vakiintunut (esim. Kangasniemi 1992).

Dynaaminen välttämättömyys

1. *ni siellä et, peässykkeän suorim matkon siellä täyty lehmiäkin kiertelemällä kulukii.* Jämsä, SKN 8: 55.
2. *ainaha meijä tarvissoo kannellat toisilleenep postija.* Ristiina, MA.
3. *tuossa konttuurissa pitää minun ussein niitä [hiiriä] kopistella.* Haapavesi, MA.

⁴ Intransitiivilla *pitää*-verbillä on myös statiivinen merkitys 'olla tarttuva, ?kestää' (vrt. *suksi pitää, sana pitää*), jota voitaisiin pohtia modaalistumisen lähtökohtana; ks. Laitinen 1992: 137–143. *Tarvita*, kantaskandinaavinen laina, on sen sijaan itsenäisenä transitiiviverbi: *tarvita jotakin*.

Deonttinen välttämättömyys

4. *flik... sanos, et mejän dāyty maksa eelkät ruakan.* Rauma, Kettunen 1930: 5.
5. *kyllä sun lita jo lehmät tarttee mennä hakkeen.* Kangasala, Virtaranta 1964: 129.
6. *ei laiskam piräs syämäänkä.* Vihti, MA.

Episteeminen välttämättömyys

7. *Hehto ruisjauhoja ja tanssas saksanpolkkaa ni – sillon täyty olla hampaat!* Karkku, Virtaranta 1986: 216.
8. *siällä on tarvinnu ollak kolme kaskee, kun on kerran Keskikaskevviitikko.* Pälkäne, SMSA.
9. *kyllä mun pitäs pirttini tyjentääv vielä sentän neljästä miähestä yksinki!* Karkku, Virtaranta 1986: 119.

Se että kielellisen elementin vanhat ja uudet muodot ja merkitykset elävät rinnakkain, on kieliopillistumisilmiöille tyypillistä. Uuden tehtävän synnyttyä vanha ei välttämättä häviä: Paul Hopper (1991) puhuu kieliopillistumisen kerrostuneisuus- ja eriytymisprinsipeistä. Joskus on myös mahdollista tarkastella sellaista meneillään olevaa prosessia, joka sijoittuu tuon pitkän diakronisen jatkumon keskivälille. Tietty elementti toimii esim. kontekstista riippuen sekä leksikaalisena että selvemmin kieliopillisena morfeemina: muutos on ikään kuin vielä »kesken», mutta sen suunta, uusien kieliopillisten funktioiden eriytyminen ja vakiintuminen, on ehkä jo ennustettavissa. Äskettäin ilmestyneessä artikkelissaan Auli Hakulinen ja Eeva-Leena Seppänen (1992) tutkivat yhtä tällaista prosessia suomessa: imperatiivimuodon *katso/kato* muuttumista verbistä partikkeliksi. Myös Susan Romaine esitteli muutama vuosi sitten Helsingissä erästä tällaista tapausta nykypäivän amerikanenglannista⁵; hän piti kieliopillistumiskehityksen lähtökohtana muuttumaan lähteneen elementin luontaista monifunktioisuutta.

Meillä modaaliverbit eivät ole ketjuuntumisensa jälkeen yleensä kehittyneet morfosyntaksiltaan vähemmän verbimäisiksi. Niillä on omat tempuksensa ja persoonataivutus aivan samoin kuin itsenäisilläkin verbeillä ja muilla ketjuverbeillä, eivätkä niiden eri modaalifunktiot muodollisesti eroa toisistaan.⁶ Kyse on pikem-

⁵ Esitelmässä »Grammaticalization in progress: a case from American English» keväällä 1990, jolloin International Congress for English Historical Linguistics pidettiin Suomessa.

⁶ Pientä tendenssiä tähän suuntaan on tosin näkyvissä. Episteemisissä tapauksissa sanotaan usein esim. *Talo voi olla maalattu* mieluummin kuin *Talo on voitu maalata*: modaaliverbin ja komplementtiverbin tempukset eriytyvät osoittamaan puhe- ja tapahtumahetkien eriaikaisuutta.

minkin polysemiasta tai monifunktioisuudesta kuin varsinaisesta kieliopillistumisesta.

On kuitenkin mahdollista, että eriytyneempiä välivaiheita olisi joskus ollut. Kirjasuomen historiasta Silva Kiuru (1988) on osoittanut kiinnostavan ilmiön. Agricolan teksteissä, kuten muissakin 1500-luvun teksteissä, yks. 3. persoonan pääte *-pi*, joka tuohon aikaan oli muuten indikatiivin preesensissä tavallinen, puuttui hyvin usein tietynlaisista modaaliverbeistä. Se oli harvinainen varsinkin *taittaa* ja *mahtaa* -verbeissä, jotka nykyisin ovat lähes täysin episteemisiä, *tahtoa*-verbeissä, joka tuolloin toimi usein futuurin funktiossa – ja lisäksi kaikissa nesessiiviverbeissä. Sanottiin siis esim. *saapi*, mutta *täytyy*: *täytyä*-verbillä ei kertaakaan ole persoonapäätettä Agricolan teksteissä. Ei-modaalisisissa tapauksissa oli tavallisesti muoto *pitääpi*, *tuleepi*, mutta modaalisisissa päätteetön *pitää* /*pitäy* (99,5 % tapauksista) ja *tulee* (95 % tapauksista). Agricolalla – ja mahdollisesti myös hänen edustamassaan 1500-luvun puheyhteisössä – siis toisaalta episteemiset tai siksi kehittyvät verbit, toisaalta kaikki nesessiiviverbit olivat muita modaaliverbejä »kieliopillisempia».

Kiurun mukaan eri tekstejä vertailemalla voi päätellä, että päätteiden katoon vaikutti käännösten kautta esim. ruotsin kielen modaaliverbien systeemi. Agricola näyttää tuotannossaan vähitellen vakiinnuttaneen päätteettömyyttä tietoisesti muillakin perustein. Nesessiiviverbit olivat hänen teksteissään aina yksipersonaisia. Mutta itse asiassa myös modaaliset, periaatteessa monipersonaiset *taittaa*, *mahtaa* ja *tahtoa* olivat käytännössä useimmiten yks. 3. persoonan muodossa. Kun persoona on aina sama, sitä ei tarvitse erikseen osoittaa, Kiuru päättelee Agricolan ajatelleen. Toisaalta voisi sanoa niinkin, että nuo persoonapäätteettömät modaaliverbit olivat oikeastaan *impersonaaleja* tai *persoonattomia* sanan varsinaisessa mielessä, eivät ainoastaan yksipersonaisia.

Nykyisin tällaista eroa ei modaaliverbien ja muiden verbien välillä suomessa ole. Nesessiiviverbit poikkeavat kuitenkin kieliopiltaan kaikista muista verbeistä, myös muista modaaliverbeistä, siinä että ne ovat aina yksikön 3. persoonassa. Ne ovat ominaisuuksiltaan »vähemmän verbejä» kuin toiset. Niiltä puuttuu infiniitisiä muotoja ja osa taivutusta, esim. passiivi-, persoona- ja monikkotaivutus – toisin sanoen niiltä puuttuu prototyypinen, kongruenssin laukaiseva nominatiivisubjekti.

Nesessiiviverbien kaukaisemmasta historiasta on fennistiikassa vallinnut restrukturoitumishypoteesi, joka voitaisiin nähdä myös kieliopillistumisteorianana: jonkinlainen uusi analyysi ja uusi syntaktinen jäsenyminenhan kuuluu näihin prosesseihin. Eri tutkijat (Setälä 1880, O. Ikola 1959, Saukkonen 1965, 1966 ja T. Itkonen 1974, 1979) ovat esittäneet tästä kehityksestä hieman erilaisia versioita;

seuraava pelkistykseni muistuttaa eniten Itkosen hahmotusta.⁷

10. a. *Koira pitää (miesten) tappaa*
[*Koira ei pidä tappaa*]   b. *(Miesten) pitää tappaa koira*
[*Koira ei pidä tappaa*]

Teorian mukaan nesessiiviverbin itsenäinen edeltäjä ketjuuntui siis ensin transitiiviverbin kanssa. Samalla alkoi reanalyysi. Alkuperäinen intransitiiviverbin subjekti (*Koira pitää tappaa*) jäsenyi infinitiivin objektiksi. Transitiivisen infinitiiviverbin agentti, joka alkuaan jäsenettiin tulosijaiseksi (datiivigenetiiviksi: *Koira pitää miesten* 'miehille' *tapettavaksi*) taas hahmottui subjektiksi. Sen jälkeen kun paikalle olivat ilmaantuneet partitiiviobjekti (*Pitäisi keittää puuroa*) ja -subjekti (*Mukana pitäisi olla talon väkeä*), verbi alkoi yksipersoonaista eli menettää persoonataivutustaan ja kivettyä yks. 3. p. muotoon.

Myös intransitiiviisiin tapauksiin omaksuttiin sitten analogisesti genetiivisubjekti. Osassa intransitiivisen infinitiivin rakenteita nominatiivisubjekti kuitenkin säilyi tai yleisty uudelleen.

11. a. *Poika pitää [ei pidä] lähteä / mahtua*   b. *Pojan pitää [ei pidä] lähteä*
Poika pitää [ei pidä] mahtua

Nykysuomen kirjakielen nesessiivirakenteissa nominatiivi on tunnetusti vain eksistentiaalirakenteiden subjektin sija (*Talossa pitää olla isäntä*), Setälän (1880) muotoileman normin tuloksena. Murteissa ja puhutussa kielessä se on yleinen muissakin intransitiivitapauksissa. Tälle on annettu fennistiikassa roolisemanttinen selitys. Nominatiivi on ei-agenttiivisten, toimintaansa kontrolloimattomien subjektien sija:

12. *Isäntä käski, että auringonlaskun aikaan viimeistäänkin pitää lehmät kotona olla. Ähtäri.*

Setälän mukaan (1883: 138) ei-eksistentiaalisissa nominatiivitapauksissa tahdotaan ilmaista, ettei infinitiivimuodossa olevan verbin ilmaisema teko ole toteutunut »esineen oman toiminnan seurauksena». Esimerkin 12 merkitystä hän

⁷ Agentti (*miesten*) on kaarisulkein osoitettu valinnaiseksi. Hakasulkeissa oleva kieltolause taas havainnollistaa patientin (*koira*) subjektimaisuutta (sijana nominatiivi) a-vaiheessa sen b-vaiheessa toteutuneeseen objektin asemaan (partitiivi) verrattuna. – Subjektimaisuuden asteista pئرrekuvauksena ks. Laitinen – Vilkuna (tulossa).

havainnollisti parafrasilla »s.o. sinun pitää laittaa lehmät siksi kotia». T. Itkonen (1974: 392) taas tulkitsi laatimaansa minimiparia (esim. 13 a ja b) siten, että sen ensimmäinen, genetiivisubjektillinen versio esittää kiltteyden tahallisena, ts. subjektitarkoitteen kontrolloimana tekona, jälkimmäinen, nominatiivisubjektillinen, taas ikään kuin lasten luontaisena ominaisuutena:⁸

13. a. *Lasten pitää olla kilttejä.*

b. *Lapset pitää olla kilttejä.*

Tästä ongelmasta lähti väitöskirjani liikkeelle. Tutkin nesessiiviverbien subjekti-
maisten argumenttien sijanmerkintää ja kongruenssia nimenomaan synkronisesta
aineistosta, n. 100 viime vuoden aikana puhutuista murteista. Sijanmerkintää oh-
jaavien roolisemanttisten tekijöiden rinnalle siinä nousi myös modaalisemantiikka
ja subjektin asema persoonajärjestelmässä. Mutta tuon aineiston pohjalta esitin
myös diakroniseen hypoteesiin oman täsmennykseni. Mielestäni ei ole tarpeen
olettaa, että verbi olisi alkanut yksipersonaistua vasta ketjuuntumisensa jälkeen.
Esimodaalisen verbin subjektina on nimittäin olettaakseni ollut nimenomaan kol-
maspersoonainen NP. Rakenne olisi lähtenyt kehittymään aivan tietystä kielelli-
sestä kontekstista: tietystä subjektikontekstista.

2. Kieliopillistumisen semanttis-pragmaattinen motivaatio ja mekanismit

Kun vaikkapa itsenäinen sana muotoutuu taivutuselementiksi, partikkelista tulee
konjunktio tai verbistä partikkeli, myös merkitykselle tietysti tapahtuu jotakin.
Tilannetta on kuvattu sanomalla, että ilmauksen kieliopillistuessa sen leksikaalinen
merkitys heikkenee tai häviää, ikonisesti muodollisen reduktion kanssa. Viime
aikoina monet tutkijat ovat halunneet kiistää tällaisen puheen merkityksen köyh-
tymisestä tai ainakin täsmentää sitä. Kun jotain poistuu, tulee tilalle aina jotain
uutta. Mm. Bybee (1988) on korostanut lisäksi sitä, että kieliopillistuneet mor-
feemit aina säilyttävät jotakin alkuperäisestä semanttisesta substanssistaan: ne ei-
vät saa arvoaan vain oppositiosuhteista toisiinsa.

Modaaliverbien tulkintojen on eri kielissä havaittu kehittyvän vaiheittain tie-

⁸ Esimerkki 13.b voisi Itkosen mukaan olla vastausta kysymykseen »Saako sinne tuoda lapsiakin? – Saa, mutta ne...» (mt. 392). Mukaan valitaan siis vain kiltit lapset: NP:n ala rajautuu a- ja b-esimerkeissä eri tavoin, ja myös kontrollisuhteet ovat niissä erilaiset.

tyssä järjestyksessä. Ensin verbin funktio on dynaaminen, sitten kehittyy deontinen ja lopuksi, mahdollisesti suoraan dynaamisestakin, episteeminen tulkinta.⁹ Tähän voi suhtautua ainakin kahdella tavalla. Muodollinen ja semanttinen kehitys voisivat olla toisistaan riippumattomia; syntaktinen restrukturoituminen esim. itsenäisistä verbeistä apuverbeiksi olisi voinut tapahtua äkillisestikin ja irrallaan merkityksen muutoksista (Lightwood 1974). Toisen näkemyksen mukaan semanttiset ja kieliopilliset muutokset kuuluvat yhteen ja koko prosessi on ollut vähittäinen (esim. Plank 1984). Jälkimmäinen kanta on inspiroinut hyvin monia tutkijoita viime vuosina. Morfosyntaktisilla muutoksilla on katsottu olevan semanttinen tai pragmaattinen motivaatio ja ilmiölle on haettu kognitiivista kuvausta tai funktionaalista, kommunikaation tarpeista lähtevää selitystä.

Moni on myös pohtinut muutosten mahdollisia mekanismeja. Yksi reitti olisi *metafora*. Eve Sweetserin mukaan (1984, 1988) kehityksessä on siirrytty metaforan välityksellä konkreettisesta abstraktimmalle skemaattiselle ja topologiselle alueelle; modaalitapaukset hän kuvaa voimadynaamisen skeeman avulla. Joan Bybee ja William Pagliuca (1985) taas ovat puhuneet merkityksen yleistymisestä metaforisena laajenuksena, joka toteutuu siten, että osa kontekstuaalisista rajoituksista häviää ja ilmauksen vaikutusala kasvaa. Esim. episteeminen merkitys hyväksyy modaaliverbin subjekteiksi elollisten lisäksi myös elottomat nominausekkeet.

Toista kieliopillistumisen mekanismia voi nimittää *implikatuurihypoteesiksi*: se perustuu konversationaalisten tai pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistumiseen. Östen Dahl (1985) on kuvannut tällä tavoin perfektin kehitystä inferentiaaliksi, päättelyn ilmaisuun. Tämä olisi Dahlin mukaan perfektin prototyyppisen primaarikäytön laajentuma, joka pohjautuu siihen, että tarkastelun fokukseen, relevanteiksi, ovat nousseet menneen ajan tapahtumien tulokset. Tarpeeksi usein toistuvat implikaatit vakiintuvat siis olennaiseksi osaksi jonkin ilmaustyyppin tai -kategorian merkitystä.

Jotkut esittävät tilanteen niin, että vaikka semanttinen merkitys heikkeneekin, pragmaattinen sen sijaan vahvistuu. Kielellinen elementti alkaa propositionaalisen

⁹ Ks. esim. Traugott 1972, 1989, Goossens 1982, Plank 1984, Kytö 1991; Suomessa Itkonen 1975, Leino 1986. Kirjallisten dokumenttien lisäksi tätä kehitystä on perusteltu myös lasten kielestä tehdyillä havainnoilla (esim. Shepherd 1982, Perkins 1983), mutta Gerhardt (1991) osoittaa tilanteen monimutkaisemmaksi.

tai referentiaalisen merkityksen sijaan välittää enemmän metatason suhteita, toimia esim. tekstin tai puhetilanteen suhteiden merkitsijänä. Silloin ilmaus niin sanotusti *subjektiivistuu*. Kaksi ajankohtaista¹⁰ ja teoreettisesti varsin erilaista lingvistiä voisi tässä yhteydessä mainita: Ronald W. Langackerin (1978, 1990) ja Elisabeth Traugottin (esim. 1988, 1989; Traugott ja König 1991).

Traugottin mielestä puhe abstrakteista ja konkreeteista merkityksistä on vielä luonteeltaan esiteoreettista. Kieliopillistumisessa on pikemminkin kyse siitä, että ilmaus siirtyy objektiivisesta tilanteen kuvauksesta vaihe vaiheelta puhujan subjektiivisten asenteiden ilmaisuun. Hänen tunnetun hypoteesinsa mukaan tuossa kehityksessä on kolme tietystä järjestyksessä toteutuvaa vaihetta: kieliopillistuva elementti siirtyy *ideationaalisesta* funktiosta *tekstuaalisen* kautta *ekspressiiviseen*. Ainakin puhutun kielen tutkijat ovat epäilleet järjestyksen yksisuuntaisuutta.¹¹ Myös Traugottin teoria subjektiivistumisen mekanismeista sisältää oletuksen tietyistä kehityssuunnasta. Sen mukaan metafora toimii kehityksen ensi vaiheissa. Viimeisessä eli kolmannessa, ekspressiivisessä vaiheessaan kieliopillistuva muoto sen sijaan kehittyy puhujan asenteiden ilmaukseksi implikaaturihypoteesin mukaisesti. Traugott pitää pragmaattisten implikaatioiden vakiintumista *metonyymisenä* prosessina.

Traugott on siis kätevästi (ehkä jopa nerokkaasti) yhdistänyt ne kaksi erillistä päälinjaa, joilla kieliopillistumisen selittäjät ovat viime aikoina liikkuneet: semanttisen metaforahahmotuksen ja pragmaattisen päättelyn teorit. Metonymian käsite asettaa nämä kaksi erilaista selitystä ikään kuin samaan kategoriaan. Metafora ja metonymiahan ovat samansukuisia ilmiöitä (ks. esim. Onikki 1992: 39); molemmissa tapauksissa voi sitä paitsi katsoa olevan kysymys myös jonkinlaisesta päätelystä (Traugott ja König 1991).

Yhdistäessään nämä ajatukset Traugott tekee kuitenkin samalla kaksi erittäin rohkeaa oletusta muutosmekanismien järjestyksestä. Prosessin alussa – siis silloin kun kielellinen elementti on vielä aika itsenäinen tai leksikaalinen – toimii metaforinen, semioottisesti ikoninen periaate. Jokin (käsitteellisesti kompleksinen) asia ilmaistaan silloin toisella (yleensä yksinkertaisemmalla) termillä joka ei ole

¹⁰Langacker luennoi syksyllä 1991 Suomen kielitieteellisen yhdistyksen seminaarissa. Traugott taas esitteli omaa näkemystään juuri kieliopillistumisesta Helsingin yliopiston englannin laitoksen seminaarissa kesällä 1992.

¹¹Traugottin teoria perustuu ajallisesti laaja-alaiseen kirjallisten dokumenttien aineistoon. Alussa mainitsemani Hakulinen ja Seppänen (1992) sekä Romaine ovat kohdistaneet siihen kritiikkiä omien aineistojensa pohjalta. Myös minun tutkimuksessani (1992) on päinvastaisia esimerkkejä modaalikehityksen suunnasta. Viime kesänä Traugott mainitsikin esitelmässään olevansa valmis harkitsemaan keskimmäisen vaiheen asemaa kuviossa.

läsnä kontekstissa: se valitaan ikään kuin paradigmaattiselta akselilta. Metaforinen prosessi on Traugottin mukaan kognitiivisten kategorioiden representoitumista. Vasta kehityksen loppuvaiheessa – toisin sanoen kieliopillisimmalla tasolla – vaikuttavat indeksiset suhteet ja metonymia. Silloin jokin merkitys spesifioituu, tulee informatiivisemmaksi, jonkin kontekstissa läsnäolevan mutta piilevän merkityksen vahvistuessa, toisin sanoen syntagmaattisen akselin valintana. Metonyyminen muutos indeksoi piilomerkitykset, relevanssin periaatteen tai Hornin (1984) R-prinsiipin ohjaamana, sanoo Traugott. Tämä taas on kommunikaation ongelmanratkaisua.

Modaaliverbien kohdalla metafora toimisi lähinnä dynaamisen ja deonttisen funktion kehittyessä ja episteemiseen tulkintaan tultaisiin lopulta metonyymistä tietä. Objektiivisesta, dynaamisesta kuvauksesta siirryttäisiin puhujan ja kuulijan väliseen interaktioon – deonttisiin, mutta myös evidentialisiin ilmauksiin¹² – ja lopulta kaikkein subjektiivisimpaan, kielensisäisten ja »puhujan sisäisten» suhteiden ilmaisuun, esim. episteemisyyteen.

Selitys on tyylikäs, mutta monesta näkökulmasta problemaattinen. Se ei ehkä ainakaan sovi yhteen niiden näkemysten kanssa, joiden mukaan kielioppi olisi semanttisesti ikonista. Yleissuunta objektiivisesta subjektiiviseen on lisäksi päinvastainen kuin monissa synkronisissa modaaliteettien kuvauksissa. Esim. Lyonsin kielifilosofiassa modaalisuus on perusluonteisesti subjektiivisten asenteiden ja tavoitteiden ilmausta; objektiivinen, deskriptiivinen modaalifunktio on aina sekundaari (Lyons 1977: 787–849). Voisi kysyä sitäkin, ovatko kielen dialogiset, interaktionaaliset tai -tekstuaaliset funktiot itse asiassa tulkittavissa vähemmän subjektiivisiksi kuin ns. puhujan omien asenteiden ilmaukset. Joka tapauksessa selitys on ristiriidassa myös oman nesessiiviverbeistä laatimani rekonstruktion kanssa.

3. Nesessiivirakenteen lähtötilanne

Esimerkit 1–9 osoittivat, että kaikilla kolmella tutkimallani nesessiiviverbillä voidaan tulkita olevan dynaaminen, deonttinen ja episteeminen modaalifunktio; tuo

¹² Suomen murteiden pohjalta *pitää*-verbin evidentialinen erikoisfunktio kuulopuheen ja referoinnin merkitsimenä on kuitenkin semanttisesti, kieliopillisesti ja alueellisin perustein ajateltava verbin modaalikehityksen myöhäisimmäksi asteeksi. Lisäksi *pitää*-verbin deonttinen funktio näyttää piilevän sekä sen dynaamisen, itäsuomalais-pohjalaisen pakon merkityksen että läntisen ei-implikatiivisen merkityksen (esim. 'aikoa, olla tarkoitus') taustalla eli olevan niitä vanhempi. Ks. Laitinen 1992.

loogispohjainen, jo klassiseksi käyvä kolmijako on siis niihin sovellettavissa. Monella muullakin tapaa modaali-ilmauksia voisi kyllä semanttisesti luokitella. Jotkut ovat huomauttaneet, ettei ryhmitys oikein hyvin sovi kuvaamaan empiiristen aineistojen sisältämiä modaalifunktioita (Coates 1990, Bybee, Pagliuca ja Perkins 1991: 22–23). Nesessiiviverbien modaalimerkityksiäkään se ei tyhjentävästi kata. Esim. *pitää*-verbillä on monia tähän kehikkoon vaivoin sopivia erityisfunktioita, jotka voi kuitenkin tulkita modaaliksiksi. Niiden kehityskulkua – kieliopillistumista – on mahdollista seurata nykymurteista alueellisten jakaumien pohjalta. Semanttisesti nuo funktiot ovatkin osittain päällekkäisiä. (Ks. Laitinen 1992: 213–262.) Myös nesessiiviverbien yhteiset funktiot, dynaaminen, deonttinen ja episteeminen tulkinta, ovat käytännössä usein samanaikaisia ja vaikeasti toisistaan erotettavissa.

Yksi dynaamisen, deonttisen ja episteemisen tulkinnan semanttinen limittäjä on ns. *praktisen* välttämättömyyden merkitys. Se on (toisin kuin modaalilogiikassa) jäänyt kokonaan syrjään lingvistisessä modaalisemantiikassa.¹³ Murreaineistoista se kuitenkin nousee väistämättä esiin, haastattelujen puheenaiheen, menneen elämän kuvausten aktiivisena. Tällainen välttämättömyys perustuu subjektin – tai puhujan – praktiseen päätelmään. Sillä on on se merkittävä ominaisuus, että päättelyn seurauksena toteutettu teko on yhtä aikaa sekä vapaaehtoinen että täysin determinoitu, siis pakollinen (von Wright, 1977, 1985). Tällaisissa lauseissa nesessiiviverbin infinitiivikomplementin sisältö ymmärretään todeksi: verbi on myönteisenä ns. implikaatiiverbi.

Tällaisia arkipäättelyn eli praktisen välttämättömyyden kuvauksia olivat esim. dynaamiset esimerkkini edellä (1–3). Niiden subjektin tarkoite toimii olosuhteiden edessä tarkoituksenmukaisesti, finaalisesti, eikä joudu tilanteeseen kausaalisen pakon ajamana niin kuin esimerkeissä 14 ja 15:

14. *Se [lintu] mänj ja se permi jäi sen kaulaa, ja se läht ihtem mänemäj ja se rupes sitted siivillä hakkoomaa siinä kunnei se peässyl lentään sitted ja se kiristi sitted sitä ni, nin kovasti. Sen täyty tukehtuas sitted.* Korpilahti – Muurame. Virtaranta 1953: 215.

15. *Ja kun ne noit koko isoja puitakin nin... ne [hirvet] kehnää ittiäns niihim puihin niettä sem männyn täytyy siäl suassa kaatua!* Lammi. Virtaranta 1953: 362.

¹³ Näin on käynyt siitähän huolimatta, että praktisen välttämättömyyden semantiikka on varsin lähellä ns. pragmaattisten implikaatioiden teoriaa. Modaali-ilmausten merkityksiä on tutkittu enemmän semanttisten ehtojen kuin pragmaattisten seurausten näkökulmasta.

Myös deonttinen velvollisuus, jonka noudattaminen periaatteessa on vapaaehtoista (esim. 4–6), toteutetaan usein praktisen päättelyn tuloksena. Oppivelvollisuus on käytännössä koulupakkoa: »päämäärien valtakunnassa» tai »deonttisesti täydellisessä maailmassa» velvollisuudet muuttuvat pakokoiksi. Niinpä samat verbit, jotka menemättömän ajan tempuksissa ilmaisevat futuurisesti avointa velvollisuutta tai normiodotuksia, sopivat menneen ajan aikamuodoissa pakonilmauksiksi: ne ovat ns. preesens- eli implikaatiiviverbejä. Indikaatiivin imperfektissä sekä aineistoni *täytyä* että *tarvita* ovatkin aina implikaatiivisia; *pitää*-verbi sen sijaan tulkitaan tällä tavoin vain itä- ja pohjalaismurteissa. Seuraavassa esimerkissä (16) nesessiiviverbi on implikaatiivinen. Välttämättömyyden lähde on deonttinen, mutta sen seuraus, toteuttaminen, voisi olla vaikkapa praktisen syllogismin tulosta:

16. *kum miähet lähti töihin niim piikajen täyty lähten niirem mukkaa.*
Ruovesi, MA.

Episteeminen ja praktinen päätelmä saattavat niin ikään yhtyä, kun jotakin asiointilaa tarkastellaan ainoana järkevänä mahdollisuutena. Esimerkki 7 edusti tätä tyyppiä: Mäkisen Ville tanssi viljasäkki hampaissa – ja *sillon täyty olla hampaat!* Varsinkin geneerisissä konteksteissa episteemisen ja praktisen välttämättömyyden ero on usein olematon:

17. *siinä tarttee ollal luja hevonen, ennenkö se sontareki on veitty.* Ylöjärvi, Ketonen 1948: 11.

Näiden esimerkkien subjekti on nominatiivissa ja sen referentti eloton tai persoonaton olio. Elottomia, vegetatiivisia ja persoonattomia oliota koskeva välttämättömyys onkin erilaista kuin elollisia, intentionaalaisia ja persoonaisia koskeva. Kausaalisen pakon ilmauksia ei niiden yhteydessä esimerkiksi lainkaan käytetä – luonnonlait ovat automaattisia ja jätetään yleensä modaalistamatta (*Vesi kiehuu sadassa asteessa; Puu kaatui tuulen voimasta*). Ei-episteemiset, olosuhteiden pakkoa kuvaavat esimerkit 14 ja 15, joissa nesessiiviverbi on läsnä, olivat siksi erittäin tuntomerkkisiä.

Puhe elottomien olioiden välttämättömistä tiloista ja prosesseista perustuu aina jonkun ulkopuolisen tavoitteisiin ja päätelmiin, varsin usein juuri praktiseen välttämättömyyteen: tarkoituksenmukaisuuteen. Esimerkit 18–21 edustavat tätä ryhmää, ns. *teknisiä* normeja (von Wright mt.); ne eivät ole aidosti deonttisia normeja eivätkä myöskään ilmaise varsinaista kausaalista pakkoa. Tällaisten kontekstien subjektit ovat tavallisesti nominatiivissa:

18. *Täytyyhän siinä* [käsikivissä] **siili olla, eihän se, eihän se muuten pysyt tuota kivi paekollaan.** Suomussalmi, Räisänen 1986: 38.
19. **yläaina täytyy aina ollal lyhempi ku ala-aina** [verkossa]. Saarijärvi, MA.
20. **se tarviht ollas se astia** [tervalle] *paljom paremp kuv veille.* Petäjävesi, SMSA.
21. **se** [ruumis] *täyty yön sulatas sitte että sop siihen tehtyy arkkuum mikä sillen tehtii.* Jämsä, SKN 8: 68.

Itse asiassa aineistoni nominatiivisubjekteista olikin enemmistö (75%) tarkoitetuiltaan elottomia olioita; genetiivisubjekteista oli vastaavasti yli 90 % referentiltään elollisia. Poikkeuksetta genetiivissä olivat persoonapronominit.

Tämä yksinkertainen tosiasia voidaan mielestäni ottaa nesessiivirakenteiden kieliopillistumisprosessin rekonstruktion pohjaksi. Sekä itsenäisen, intransitiivisen *pitää*-verbin että *täytyy*-verbin lähtömerkitykset ('tarttua, olla tarttuvainen tai kestävä; tulla täydeksi, kasvaa täysimääräiseksi') näyttävät viittaavan siihen, että niillä olisi ollut subjektinaan lähinnä tarkoitteeltaan eloton tai persoonaton NP. Tässä suhteessa suomen nesessiivirakenteiden lähtökohta olisi ollut aivan toinen kuin muiden modaaliverbien muodostamien rakenteiden: nämä verbit (*taitaa, voida* jne.) ovat olleet alkuaan elollisen, lähinnä inhimillisen olion predikaatteja, kuten modaaliverbit monissa kielissä ovat. Tarkastelen asiaa yksinkertaisimman tapauksen eli *täytyy*-verbin kannalta.

Ketjuuntumaton *täytyä* merkitsee siis murteissa 'täyttymistä' ja 'täydeksi kasvamista', ja jo Agricolan aikaan sillä on ollut myös 'riittämisen' merkitys. Nykymurteissa tällaisesta *täytymisestä* puhutaan aineistoni mukaan käytännössä vain kolmaspersoonaisen, useimmiten elottomien, persoonattomien, kollektiiviseksi tai luonnonvaraksi hahmottuvien subjektien yhteydessä.¹⁴ Aineistossani tuon tilanmuutoksen seuraukset on myös yleensä kontekstissa mainittu. Sen päätepistettä odotetaan tiettyjen toimien toteuttamiseksi:

22. *Ruis oj jo täytynyt. Sen saa jo kohta kaataa.* Mouhijärvi, SMSA.
23. *Sitä mukkoo siirrytään kum parret täytyy neljä partta kerralla.* Valtimo, SMSA.

Välttämättömyyden modaalimerkitys olisi voinut nähdäkseni kehittyä juuri tämän tapaisesta tilanteesta, jossa 3.-persoonaisen subjektin tilanmuutoksen päätepiste on

¹⁴ Sama tulos saataisiin, jos katsottaisiin *riittää*-verbin subjekteja.

jostain syystä ollut relevantti. Se on ollut transitiivisen toiminnan ehto: *Riihi täytyi (meidän) puida, (Minun) täytyi vilja korjata* jne. Ehkäpä lähtökohtana on ollutkin juuri indikatiivin imperfekti, *täytyä*-verbin yksiselitteisesti implikaatiivinen muoto. Kun ehto on toteutunut, seuraa odotuksenmukainen – eli tarkoituksenmukainen – toiminta. Välttämättömyyden merkitys ja itse asiassa koko nesessiivirakenne syntyisi näin ollen pragmaattisten implikaatioiden konventionaalistuessa. Subjektin tarkoitteen tilanmuutos on vasta tulevan toiminnan välttämätön ehto eli mahdollistaa sen. Mutta praktinen päätelmä tekee siitä riittävä ehdon eli toiminnan välttämättömäksi. Kyse on siis samanlaisesta kehityksestä, jota Horn (1984) on kuvannut R-prinsiipillä, »puhujan» periaatteella; sen mukainen päättely on kulttuurista ja sosiaalista.

G. H. von Wrightin mukaan (1977) aito praktinen päätelmä on ensimmäisen persoonan tekemä. Oletankin, että myös näissä konteksteissa on tilanne ollut alkuaan sama: genetiivisubjektina oli ensin puheaktipronomini (esim. *meidän* tai *sinun*), jonka hallintapiiriin kolmaspersoonaisen subjektin referentti (*koira*) kuului. Se olisi ollut ns. *habitiivinen* genetiivi (esimerkki 24), epäsuoran omistussuhteen ilmausten erikoistapaus. Monissa kielissä modaali-ilmausten on todettu läheneen kehittymään juuri possessiivi-ilmauksista.

24. *Mun / mulla / multa lähtee pomo ulkomaille.* Vilkuna 1989: 174.

Eeva Kangasmaa-Minn (1966) on korostanut sitä, että tällainen genetiivi, joka on alkuaan NP:stä irronnut adnominaalinen omistajansija, on suomalais-ugrilaisissa kielissä yleisesti ollut nimenomaan elollisen ja persoonallisen olion merkittisin. Sitä ei pidä ymmärtää esim. tulosijaksi, kuten äskeisen esimerkin vaihtoehdotkin osoittavat. Genetiivi ilmaisee asiailan koskevan jollain tavoin persoonasta olentoa.¹⁵ Langacker (1990) pitää kaikkien possessiivi-ilmausten yhteisenä piirteenä sitä, että ne osoittavat olion ("omistajan") mentaalista kontaktia toiseen: konkreettista omistamisen merkitystä ei hänen mielestään siis tarvitse olettaa muiden possessiivi-ilmausten metaforisen kehityksen pohjaksi. Maria Vilkuna (mt. 173) puolestaan tulkitsee esimerkkinsä (24) merkityssisältöä siten, että siinä tapahtuman ilmaistaan vaikuttavan genetiivissä olevan NP:n elolliseen referenttiin. Nesessiivilauseissa infinitiivikomplementti kertoo lisäksi tuon asiailan (alkuperäisen subjektin läpikäymän prosessin) vaikutuksen seurauksista: sii-

¹⁵ Kainuussa nesessiivirakenteen genetiivin paikalle sopiikin yhtä hyvin adessiivi – *Minulla pitää koira tappaa* – jos subjektin tarkoite on elollinen.

hen indeksisessä habitiivisuhteessa olijan reaktiosta, tarkoituksenmukaisesta toiminnasta agenttina.

Tällainen rekonstruktio selittää mielestäni pitkälle nesessiivirakenteiden sijanmerkintä- ja kongruenssisysteemin suomen murteissa. Merkkejä nykyisen nominatiiviobjektin mukaisesta aiemmasta verbintäivutuksesta ei murteissa ole – nesessiiviverbit kongruoivat tosin kielikontaktialueilla, mutta silloin subjektina on nykyisen genetiivisubjektin vastine: *Minä täydyn lähteä*. Muilla alueilla nominatiivisubjektit ovat kaikki kolmaspersoonaisia NP:itä, joilla tavallisesti on eloton (myös esim. kuollut) tai muuten persoonaton (esim. geneerinen) tarkoite. Modaaliverbin tulkinta voi näissä tapauksissa olla episteemisen (7–8) tai praktisen (18–21) lisäksi myös esim. affektinen (25) tai evidentialinen (26):

25. *mikä sen suuruuvvehullu piteä olla ihmine*. Lemi, SMSA.

26. *Sielä se pitäs Nykäläinem maatat* [’olla haudattuna’] *tuola Saunavuore rinnassa*. Soini, SMSA.

Tältä pohjalta on ymmärrettävää sekin, ettei nesessiiviverbi passivoidu: passiivihan vaatii suomessa inhimillisen subjektin. Lisäksi ehkä selittyy, miksi ns. nol-subjektirakenne (*puu täytyy kaataa*) on mahdollista muodostaa juuri nesessiiviverbeistä ilman rajoituksia, toisin kuin monipersoonaisista verbeistä.

Kun on tutkittu ergatiivis- ja akkusatiivistyyppisiä morfosyntaktisia vaihtoehtoja, esim. subjektin ja objektin sijanmerkintää ja kongruenssi-ilmiöitä, on yhdeksi olennaiseksi tekijäksi osoittautunut verbin keskeisten argumenttien asema ja keskinäinen suhde persoonajärjestelmässä ja elollisuuden hierarkiassa (esim. Silverstein 1976, Mithun 1991). Se olisi otettava huomioon myös verbien kieliopillistumista tutkittaessa, niiden oman semantiikan rinnalla, on esim. John Myhill (1988) havainnut tutkiessaan erästä espanjan apuverbien meneillään olevaa kieliopillistumisprosessia. Suomen nesessiivirakenteen analyysi näyttää johtavan samaan päätelmään.

4. Subjektiivisuus

Olen pitänyt ajatusta *täytyä*-verbin vähittäisestä subjektiivistumisesta kyseenalaisena. Nesessiivirakenteen alku on ollut subjektiivisessa arkipäätelyssä. Se on semanttisesti voinut viedä yhtä hyvin suoraan episteemiseen ja deonttiseen kuin

dynaamiseenkin tulkintaan.¹⁶ Lisäksi olen esittänyt nesessiivirakenteen syntyneen tavalla, jota Traugott piti vasta modaalistumisen viimeisenä vaiheena: metonymian, pragmaattisen päättelyn tuloksena. Suunta olisi oman analyysini mukaan siis päinvastainen: ensin metonymia, sitten ehkä metafora. Myöhemmän metaforan tulosta olisi esim. elottomien ja persoonattomien subjektien genetiivimuoto (esim. 14 ja 15) – tätä voisi nimittää kieliopilliseksi personifikaatioksi. Elollisten nominatiivi (esim. 13b) taas vastaavasti edustaisi metaforista depersonointia.

Asia on tätä monimutkaisempikin. Tuo metaforinen hahmotus on semioottisena prosessina sekä ikoninen että indeksinen. Genetiivin alahan laajenee siten, että kolmaspersoonaisen, joskus jopa elottoman tai persoonattoman NP:n tarkoite merkitään puheaktipersoonan kaltaiseksi: samanlaiseksi kuin puhuja ja kuuliija (*Puun täytyy kaatua*). Tai se supistuu, jolloin syntyy puhetilanteen osallistujiin kontrastoituva, erilainen elollistarkoitteinen nominatiivisubjekti (*Lapset pitää olla kilttejä*), joka toisaalta on sijamuodoltaan 3.-persoonaisen objektien ikoni. Molemmat prosessit ovat omalla tavallaan indeksisessä suhteessa aktuaaliseen puhetapahtumaan ja sen osallisiin – subjektiivisia, jos niin halutaan sanoa.

Mitä subjektiivisuus sitten on? Käytämme selvästi samaa sanaa eri asioista. Mikä on puhujan asema kielessä? Miten kielentutkija voisi puhua tästä subjektista, länsimaisen ajattelun keskeisestä teemasta, ilman naiiviutta: oman alansa edustajana ja tutkimuskohteensa asiantuntijana?

Roman Jakobson (1957) nimitti *shiftereiksi* sellaisia kielen elementtejä, jotka osallistuvat aina yhtä aikaa kielen propositionaaliseen tasoon ja ovat samalla itse puhetilanteen olennaisia, indeksisiä tekijöitä. Shiftereitä ovat mm. tempus, modus ja persoona. Michael Silverstein (1978, 1985) on tarkentanut shifterien olemusta. On kahdenlaisia indeksejä. Ns. *referentiaalisella* indeksillä on viittauskohteenaan jokin propositionaalinen asiointi tai olio. *Puhtailla* indekseillä ei sen sijaan ole lainkaan referenttiä: ne toimivat esim. puhujan asenteen tai puhetilanteen osallisten suhteiden osoittajina. Yksinkertainen esimerkki elementistä, joka voi toimia yhtä aikaa molempienkin indeksisten suhteiden osoittajana, on pronomini *te*: teitittelyissä se viittaa referentiaalisena indeksinä 2. persoonaan, mutta osoittaa samalla puhtaana indeksinä kohteliaisuutta tai puhekumppanusten etäisyyttä. Vielä

¹⁶ Mikäli modaalistumisteorian mukainen järjestys (dynaaminen → deontinen → episteminen) löytyisi esim. kirjasuomen lyhyestä historiasta, se olisi ainakin jossain määrin epäluotettava: vanhimmat tekstit olivat hengellistä ja lakikieltä, joissa esim. deontisen velvollisuuden ilmaisu on luontaista, episteesmien päätelmien läsnäolo taas aika epätodennäköistä.

paljon monivaihteisemmin toimii molemmissa funktioissa puhutun kielen *hän*-pronomini, joka lisäksi on käytössä puhtaana indeksinä myös ilman referenttiä (ks. Vilppula 1989).

Näyttää siltä, että Traugottille kieliopillistuneen elementin subjektiivisuus merkitsee lähinnä puhdasta indeksisyyttä, puhujan asenteiden osoittamista. Oma tulkintani nesessiivirakenteen subjektiivisesta lähtökohdasta taas perustui käsitykselle persoonan kieliopillisen kategorian luontaisesta referentiaalisesta indeksisyydestä.

Traugott ja König (1991) ovat havainnollistaneet subjektiivistumisen teoriaansa Benvenisten (1971) subjektikäsitteen avulla. Sellainen ilmaistyyppi, joka aikanaan kertoi *lausuman* inhimillisen subjektin (Benvenisten *sujet d'énoncé*) tilanteesta, alkaa kieliopillistuessaan välittää itse *puhetapahtuman* subjektin (*sujet d'énonciation*) eli aktuaalisen puhujan valintoja. Jäljelle jää kuitenkin kysymys: entä jos lausuman inhimillisenä subjektina on puhuja itse, siis ensimmäinen persoona?

Tällainen tilanne oli itse asiassa Benvenisten subjektikäsitteen ydinkohta. Benvenisten käsityksen mukaan subjekti syntyy kielellisessä tapahtumassa; kieli on ainoa väline, jonka kautta ihmisen minuus voi ylipäättään löytyä. Kieliopillisen persoonan kategoria on se merkki, signifioija, joka mahdollistaa puhuvan subjektin syntymisen. Kun lausuman subjektina diskurssissa on pronomini *minä*, puhujan on mahdollista löytää itsensä siihen samastumalla – ja suhteessa paradigman toiseen välttämättömään termiin, *sinään*, hän löytää myös kulttuurisen identiteettinsä. Kolmas persoona on Benvenistelle epäpersoona, jolla ei diskurssissa ole muuta merkitystä kuin syntaktinen oppositiosuhde näihin kahteen. (Benveniste mt. 217–230.)

Mutta äsken havaitsimme, että myös kolmas persoona voi olla indeksinen osa diskurssia. Elotontarkoitteinen genetiivisubjekti ja elollinen nominatiivisubjekti syntyvät indeksisen metaforan tuloksena, kun puhuja luo lausumaan *minän* ja *sinän* kaltaisia tai niihin kontrastoituvia subjekteja. Benvenisten jälkeen jälkistrukturalistisessa keskustelussa onkin noussut keskeiseksi kolmas subjekti: *puhuttu* subjekti, se jonka diskurssi tuottaa ja johon puhuja ja kuulija voivat samastua (ks. Silverman 1983). Oman käsitykseni mukaan diskurssi »puhuu» – ja puhuja tuottaa indeksisesti – myös niitä subjekteja, joista haluamme erottua.

Kieliopillistumista koskevissa artikkeleissaan Langacker (1978, 1985, 1990) on puhunut laajemmasta ja suppeammasta subjektiivisuuskäsityksestä; itse hän on pohtinut jälkimmäistä, lähisubjektiivisuutta, joka voidaan nähdäkseni ymmärtää referentiaalisen tason indeksisyydeksi. Tällä tasolla kaikkein subjektiivisin ilmaus

jättää hänen mielestään puhetilanteen ja puhujan itsensä kokonaan implisiittisiksi. Niillä ei siis ole lausumassa näkyvää edustajaa. Puhuja tai puhetilanteen osallistajat ovat ikään kuin nollamuotoisina läsnä sillä näyttämöllä, jolla ilmaus kuvaamaansa asiaintilaa hahmottaa: tuo asiaintila näkyy kokonaan puhujan perspektiivistä. Aika subjektiivinen olisi näin ollen esim. *nessesiivinen nollasubjektirakenne*, jonka inhimillinen tekijä on piilevästi läsnä ainoastaan sitä kautta, että infinitiivikomplementtina on transitiiiverbi: *Täytyy tappaa koira*.

Ehkä sitäkin subjektiivisempi on intransitiivitapaus, jossa on subjektina 3.-persoonainen nominilauseke: *Lapset tai lasten täytyy olla kilttejä*. Puhujahan ei itse ole tässä lausumassa enää mitenkään läsnä referentiaalisella tasolla. Siitä huolimatta hän on näkyvästi osallisena, sillä lausuman subjektin sijanmerkintä on puhdas indeksi puhujan asenteesta. Tässä kohden siis Traugottin diakroninen ja Langackerin synkroninen käsitys siitä, mitä suurin mahdollinen subjektiivisuus on, oikeastaan yhtyvät. Se tapahtuu indeksisen metaforan kohdalla: silloin kun puhuja esittää kolmannen persoonan joko pelkkänä puheenalaisena tai sitten itsensä, puhetahtuman osallistujan kaltaisena.

LÄHTEET

- BENVENISTE, EMILE 1971: *Problems in general linguistics*. Miami.
- BLS 14 = Axmaker, Shelley – Jaisser Annie – Singmaster, Helen (toim.): Berkeley Linguistics Society, Proceedings of the fourteenth annual meeting, february 13–15 1988. General session and parasession on grammaticalization.
- BYBEE, JOAN 1985: Diagrammatic iconicity in stem-inflection relations. – Haiman, J. (toim.): *Iconicity in Syntax*. Amsterdam.
- 1988: Semantic substance vs. contrast in the development of grammatical meaning. – Proceedings of the 14th annual meeting of Berkeley Linguistics Society. Berkeley.
- BYBEE, JOAN – PAGLIUCA, WILLIAM 1985: Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning. – Fisiak, Jacek (toim.): *Historical semantics, historical word formation*. Berlin.
- BYBEE, JOAN – PAGLIUCA, WILLIAM – PERKINS, REVERE R. 1991: Back to the future. – Traugott, Elisabeth – Heine Bernd (toim.): *Approaches to grammaticalization 2*.
- COATES, JENNIFER 1990: Modal meaning: the semantic-pragmatic interface. – *Journal of Semantics 7*.
- DAHL, ÖSTEN 1985: *Tense and aspect systems*. Oxford.
- GIVÓN, TALMY 1979: *On understanding grammar*. New York.
- GERHARDT, JULIE 1991: The meaning and use of modals HAFTA, NEEDTA and WANNA in children's speech. – *Journal of Pragmatics 16*.
- GOOSSENS, LOUIS 1982: On the development of the modals and of the epistemic function in English. – Ahlqvist, Anders (toim.): *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*, Amsterdam.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, Eeva-Leena 1992: Finnish *kato*: From verb to particle. – *Journal of Pragmatics 18 s. 527–549*. North-Holland.

- HOPPER, PAUL 1991: On some principles of grammaticization. – Traugott, Elisabeth – Heine Bernd (toim.): Approaches to grammaticalization 1.
- HORN, LAURENCE 1984: Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicatur. – Schiffrin, Deborah (toim.): Meaning, form and use in context: linguistic applications. Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics.
- IKOLA, OSMO 1959: Eräistä suomen syntaktisista siirtymistä. – Sananjalka 1. Turku.
- ITKONEN, TERHO 1974, 1975: Ergatiivisuutta suomessa 1–2. Virittäjä 78 ja 79.
- 1979: Subject and object marking in Finnish: An inverted ergative system and «ideal»ergative subsystem. – Plank, Frans (toim.): Ergativity. London.
- JAKOBSON, ROMAN 1971 (1957): Shifters, verbal categories, and the Russian verb. – Roman Jakobson: Selected Writings II. Word and Language. The Hague.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1966: Adverbaalisesta genetiivistä. – Sananjalka 8. Turku.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: Modal expressions in Finnish. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1930: Suomen murteet I. Murrenäytteitä. Helsinki.
- KIURU, SILVA 1988: *Agricola tulepi, ios henen tule*. Ind. preesensin yks. 3. persoonan muodot Mikael Agricolan kielessä. – Kieli 3. Helsinki.
- KYTÖ, MERJA 1991: Variation and diachrony, wiht early American English in focus: Studies on CAN/MAY and SHALL/WILL. – Bamberger Beiträge zur Englischen Sprachwissenschaft 28. Frankfurt an Main.
- LAITINEN, LEA 1992: Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia. Helsinki.
- LAITINEN, LEA – VILKUNA, MARIA (tulossa): Case-marking in neccessive constructions and split intransitivity. – Holmberg, Anders – Nikanne, Urpo (toim.): Case and other topics in Finnish syntax.
- LANGACKER, RONALD W. 1978: The form and meaning of the English auxiliary. – Language 54, 4.
- 1985: Observations and speculations on subjectivity. – Haiman, J. (toim.): Iconicity in Syntax s. 109–150. Amsterdam.
- 1990: Subjectification. Cognitive Linguistics 1: 5–38.
- LEINO, PENTTI 1986: Infinitiivin asema lauseessa. Kieli 1. Helsinki.
- LIGHTWOOD, D. 1974: The diachronic analysis of English modals. – Anderson, J. M. – Jones, C. (toim.): Historical linguistics. London.
- LYONS, JOHN 1977: Semantics 1–2. Cambridge.
- MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MEILLET, ANTOINE 1948 [1912]: L'évolution des formes grammaticales. – Linguistique générale et linguistique historique s. 138–148. Paris.
- MITHUN, MARIANNE 1991: Active/agentive case marking and its motivations. – Language 67: 3 s. 510–546.
- MYHILL, JOHN 1988: The grammaticalization of auxiliaries: Spanish clitic climbing. – BLS 14.
- ONIKKI, TIINA 1992: Paljon pystyssä. – Harvilahti, Lauri – Kalliokoski, Jyrki – Nikanne, Urpo – Onikki, Tiina (toim.): Metafora. Ikkuna kieleen, mieleen ja kulttuuriin. Helsinki.
- PERKINS, MICHAEL R. 1983: Modal expressions in English. London.
- PLANK, FRANS 1984: The modals story retold. – Studies in Language 8.
- RÄISÄNEN, ALPO 1986: Suomussalmen murrekirja. Mänttä.
- SAUKKONEN, PAULI 1965, 1966: Itämerensuomalaisten tulosjainfinitiivien historiaa I ja II. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe. Helsinki.
- 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. – Suomi III:12. Helsinki.
- SHEPHERD, SUSAN C. 1982: From deontic to epistemic: an analysis of modals in the history of English, Creoles, and language acquisition. – Ahlqvist, Anders (toim.): Pa-

- pers from the 5th International Conference on Historical Linguistics. Amsterdam.
- SILVERMAN, KAJA 1983: *The Subject of Semiotics*. New York.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1976: Shifters, linguistic categories, and cultural description. – Basso, K. H. – Selby, H. A. (toim.): *Meaning in anthropology*. Albuquerque.
- 1985: The functional stratification of language and ontogenesis. – Wertsch, James V. (toim.): *Culture, Communication and cognition: Vygotskian perspectives*. Cambridge University Press.
- SKN 8 = Eeva Yli-Luukko: *Jämsän murrettä*. – Suomen kielen näytteitä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1980.
- SMSA = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SWEETSER, EVE 1984: *Semantic structure and semantic change*. Ph.D. Dissertation. University of California, Berkeley.
- 1988: Grammaticalization and Semantic Bleaching. – Proceedings of the 14th annual meeting of Berkeley Linguistics Society. Berkeley.
- TRAUGOTT, ELISABETH CLOSS 1988: Pragmatic strengthening and grammaticalization. – Proceedings of the 14th annual meeting of Berkeley Linguistics Society. Berkeley.
- 1989: On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. – *Language* 65.
- TRAUGOTT, ELISABETH – KÖNIG, EKKEHARD 1991: The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. – *TSL* 19 s. 189–218.
- TRAUGOTT, ELISABETH – HEINE, BERND 1991: Introduction. – *TSL* 19 s. 1–14.
- TSL 19 = Traugott, Elisabeth – Heine, Bernd (toim.) 1991: *Typological studies in language 19:1. Approaches to grammaticalization I–II*. Amsterdam/Philadelphia.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions*. Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1989: *Havainnot *hän* ja *he* -pronominien käytöstä suomen murteissa*. – *Virittäjä* 93.
- VIRTARANTA, PERTTI 1953: *Sana ei sammaloidu*. Helsinki.
- 1964: *Suomen kansa muistelee. Näytteitä suomen kielen vanhoista kansanmurteista*. Porvoo.
- 1986: *Karkun murrekirja*. Helsinki.
- VON WRIGHT, GEORG HENRIK 1977: *Praktinen päättely*. – Nyberg, Tauno (toim.): *Ajatus ja analyysi*. Porvoo.
- 1985 [1982]: *Tarpeesta*. – *Filosofisia tutkielmia*. Helsinki.

The necessary structures, grammaticalization, and subjectivity

LEA LAITINEN

The grammar of Finnish necessary verbs, i.e. those expressing necessity and obligation, differs in many respects from that of other verbs (see Laitinen and Vilkuna, forthcoming). Necessary verbs are impersonal: they do not allow subject agreement and their morphological form is always 3rd person singular. The object of necessary clauses is in the nominative case, and the subject-like argument is in the genitive case.

1. *Sinun pitää tuoda lehmät kotiin*
 you+GEN must bring+INF cow+PL-NOM
 home+ILL.
 'You must bring the cows home'

According to the standard norm (Setälä 1880), the 3rd p. subject is also in the nominative case in existential sentences (2):

2. *Talossa pitää olla isäntä*
 house+INE must be master+NOM
 'There must be a master in the house'

In Finnish dialects and the spoken vernacular in general, only personal pronouns are consistently in the genitive case when functioning as subjects of the infinitival complement in these structures. On the other hand, the 3rd p. subject may be nominative also in other than existential sentences: in intransitive sentences, there is an ergative-type split. We can form minimal pairs such as the following (3–4). It has been argued that the difference is a role-semantic one. On this view, the nominative (3) marks a non-agentive, controlling NP, and the genitive (4) an agentive one (cf. Itkonen 1979). The structure thus resembles the system in so-called active languages.

3. *Lehmät pitää tulla kotiin*
 cow+PL-NOM must+3SG come+INF
 home+ILL.
 'The cows must come home'

4. *Lehmien pitää tulla kotiin*
 cow+PL-GEN must+3SG come+INF
 home+ILL.
 'The cows must come home' (Setälä 1883: i.e. 'you should get the cows home')

According to the traditional theory, the necessary structure has developed as a result of gradual syntactic restructuring; the present-day object of the infinitive complement was originally the subject of an independent verb, an the genitive NP was a dative-case adverbial. With restructuring, the verb gradually lost its personal inflection and became impersonal (Setälä 1880, Ikola 1959, Saukkonen 1965, Itkonen 1979).

The writer's doctoral dissertation (Laitinen 1992) looked at three necessary verbs (*täytyy* 'must', *pitää* 'have to' and *tarvitsee* 'need to') in an extensive dialect corpus. Of the nominative subjects, 75 % had non-animate referents; genitive subjects had over 90 % animate referents. The writer argues that there is no need for the assumption that the verb gradually became impersonal. The necessary structure developed in a situation where the subject was a 3rd p. NP referring to an inanimate or impersonal referent. The genitive NP represented a speech act participant in habitive (indirect possession) relation to its referent, i.e. a 1st or 2nd personal pronoun.

The modalization of the necessary verb can be explained in terms of the semantics of practical necessity (von Wright 1977) or the conventionalization of pragmatic implications (Horn 1984). A full lexical verb (e.g. *täytyy*, literally 'become full, grow to completion; suffice') originally expressed the state of the subject as a necessary prerequisite for the action described by the transitive verb as an infinitival complement. The practical syllogism used by the participants in the speech situation makes this condition a sufficient one, as well:

5. *Ruis täytyy (meidän) korjata.*
 rye+NOM must+3SG (we+GEN) harvest+INF
 'The rye must be harvested' (< The rye

is ripe enough to be harvested [by us]')

The author discusses the modal development of the necessive structure in relation to the theory of grammaticalization, with particular reference to Traugott's concept (1989, 1990 etc.) of grammaticalization mechanisms and its interpretation as a subjectivization process. Contrary to Traugott's theory, the necessive structure in Finnish seems to have arisen metonymically, as pragmatic implications became conventionalized. It was not until later that the metaphorical function arose, which determined subject case in intransitive sentences. The writer argues that it is the use of the genitive case that makes even NPs with an inanimate referent into 'personal subjects', analogous to the participants in speech situation. The nominative case (e.g. in 3), on the other hand, may mark a subject with a personal referent as an impersonal or inanimate entity, i.e. something what is being talked about, which does not have the status of an actual speech participant. This

kind of 'personification' is also argued to be in an indexical relation to the actual participants in the speech situation and to its discourse.

The article also analyses the concept of subjecthood in the recent linguistic literature. According to Traugott and König (1991), what happens in the grammaticalization process is that a linguistic element changes from representing the status of the subject of the utterance (*sujet d'énoncé*) to that of the speaker (*sujet d'énonciation*), i.e. it becomes 'subjectivized'. In the person of the speech act participant, however, these two subjects (Benveniste 1971) merge. The origin of the necessive structure, from this point of view, was referentially subjective. The genitive NP in it is a 'referential index' (Silverstein 1976) referring to a participant in the speech situation. In intransitive sentences, however, the 3rd p. case-marking (nominative or genitive) is a 'pure index' of the speaker's relation to the subject of the utterance.